

Bergdala glasbruk

Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö

Länsstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Bergdala Glasbruk

Karta över Bergdala:

1. Hyttan	7. Disponentens villa
2. Gamla sliperiet	8. F d Konsum
3. Magasinet	9. Hyttmästare Holmqvists villa
4. Kyllaskruvabyggningen	10. Telefonstationen
5. Arbetarbostäder	11. Skola och Bergdala konstgalleri
6. Arbetarbostad	

Copyright © 2015 länsstyrelserna i Kalmar och Kronobergs län

Text: Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum

Foto: Magdalena Jonsson och Susann Johannisson, Kalmar läns museum, om inget annat anges.

Omslagsfoto: Gustav Gunnarsson.

Layout: C/o Lillebil AB

Tryck: TMG Tabergs

ISBN: 978-91-89285-63-7

Dnr: 434-2973-15

Innehåll

Välkommen till Bergdala	5	8. Från ”Trägen” till ”Spinnhus”	16
1. Hyttan och bruket	6	9. Hyttmästare Holmqvists villa	17
2. Gamla sliperiet	8	10. Telefonstationen, föreningen Trägens filial och Utmarkens diverse	18
3. Magasin med många funktioner	10	11. Skola och Bergdala Konstgalleri.....	20
4. ”Kylleskruvbyggningen”	10	Vem arbetade i hyttan vid sekelskiftet 1900?.....	22
5. Arbetarbostäder	12	Kvinnorna i brukssamhället.....	25
6. Arbetarbostad	12	Vill du veta mer?	26
7. Disponentens villa	14		

Bergdala glasbruk

Skyltar i glas var Bergdala glasbruk ensamt om i Glasriket.

Välkommen till Bergdala

Det här materialet är tänkt att användas som en guide för dig som vill gå på upptäcktsfärd bland glasbruksmiljöerna. Varje avsnitt har en siffra som motsvarar en plats på kartan längst fram i häftet. Liknande info-guider hittar du för andra glasbruksorter i det småländska glasriket. Mycket nöje!

Ett glasbruk slukade under 1800-talet stora mängder ved. I de småländska skogarna blev transportererna av den tunga och skrymmande veden korta. För bönderna i trakten innebar ett glasbruk en möjlighet till extra inkomster när de sålde ved till bruket.

Bergdala glasbruk grundades 1889 av Alfred Sjö. Han var son till en förmögen hemmansägare från Linneryds socken och hade börjat sin glasbruksbana som bokhållare på Hovmantorps gamla glasbruk. Genom arv hade han kapital att gå in som delägare vid etableringen av det nya glasbruket i Lin-

defors och senare också i Bergdala. Under en kort period ägde han själv de här båda bruken samt bruket i Sandvik. Sjö var en för tiden typisk brukspatron. Han gillade inte den nya lag angående barnarbete som började gälla 1882, som gjorde det olagligt att anställa barn under 12 år och dessutom reglerade arbetstiden för barn upp till 18 år. I en undersökning från 1890-talet frågade man informanterna vad de ansåg om lagen. Sjö var mycket kritisk och ansåg bland annat att den var ”stö-tande och förlustbringande”.

I Bergdala smälte man länge glas i en så kallad rundugn.

I. Hyttan och bruket

Bergdala glasbruk är mest känd för tre glasprodukter: Klarglas med den blå randen, Bergdaltroll och namnskyltar i glas. Glasnamnen var en mycket populär produkt mellan 1970 och 1984 då de tillverkades av Elving Conradson, som vid den tiden var en av brukets delägare.

Bergdala var det enda bruk i Glasriket som gjorde dessa. För att göra namn i glas måste man ha riktigt het och lättflytande glasmassa. Det har man bara på efternatten och de tidiga morgontimmar innan glasmassan har sjunkit i temperatur och ”klarnat”, som den i vanliga fall får göra innan man sätter igång och gör filbunksskålar och karaffer och allt fint som blir till i hyttan. Men är man tillräckligt morgonpig kan

man skriva namn med den och det var Conradson.

Den första hyttan byggdes här 1889 som ett andrabruk till Lindefors, senare kallat Strömbergshyttan. Värdet på tillverkningen under 1890 uppgick till 37 500 kronor och antal arbetare var 40-50 personer. En brand ödelade hyttan 1897. Bränder i glashyttor var vanliga förr i tiden. Nästan alla hyttor i Glasriket har brunnit. Det beror naturligtvis på den brandfarliga verksamheten och på att man förr byggde i trä och med trägol. Den enda moderna trähyttan i Glasriket är hyttan här i Bergdala, som byggdes 1981.

När den första hyttan hade brunnit 1897 byggdes det upp en ny samma år. Den hyttan stod här sedan fram till

Ugnen öppnad för degelbyte.

11 september 1981 då hyttan återigen totalförstördes i en brand. Efter branden byggdes den nya hyttan upp som finns här idag. Dessutom byggdes då nytt sliperi och ny mängkammare.

År 2008 gick Bergdala samman med Studioglas Strömbergshyttan och det nya namnet blev Bergdala Studioglas. År 2013 övertogs ägandet av det kinesiska företaget Wenyu Glasbruk AB. Sedan mars 2015 är bruket åter i svensk ägo och drivs under namnet Rogers glashytta.

Produktionen i hyttan i Bergdala har under senare år bestått av de kassiska skålarna, faten, glaset och kannorna med blå kant samt konstglas.

Den heta degeln har tjänat ut och ersätts med en ny.

Del av gamla sliperiets bevarade transmissionsanordning.

2. Gamla sliperiet

Detta sliperi byggdes 1889 och innehöll från början arton slipstolar och tre planverk. Byggnader som användes som sliperier känns igen på sina stora fönster. I en tid när det inte fanns elektrisk belysning var sliparna beroende av dagsljuset för sitt arbete. Maskinerna i sliperiet i Bergdala drevs med hjälp av ångmaskin eftersom vattenkraft saknades på platsen. Sliperiet har en delvis bevarad transmissionsanordning för överföring av kraften. I sliperiet arbetade kring sekelskiftet 1900 ett tiotal personer med sprängning och slipning av glas. Sliperiet är idag ett kulturhistoriskt industriminne, som kan berätta för oss om hur arbetsförhållandena var under 1800-talets senare del och 1900-talets första hälft. Det säger också mycket om glasets historia och hur populärt det slipade glaset var i slutet av 1800-talet. Huset renoverades 2010 men är inte öppet för visning.

Det fanns ingen vattenkraft nära glasbruket, men en dryg kilometer härifrån, i Fagerekeån vid Lövås, fanns sedan tidigare en kvarn. Här installerade bruket i början av 1920-talet en turbin så att man fick en egen kraftstation och elektricitet. Det blev en ny tid eftersom man nu kunde driva slipstolarna med el och dessutom få belysning i fabriken. Arbetarbostäderna och övriga bostäder i samhället elektrifierades efter hand.

Gamla sliperiet omkring 2010.

3. Magasin med många funktioner

Denna byggnad, som likt gamla sliperiet troligen byggdes 1889, innehöll tidigare formverkstad för formsnickaren som tillverkade de träformar som behövdes i glastillverkningen. Här fanns även en reparationsverkstad som var viktig, eftersom man behövde vara så självförsörjande som möjligt när det gällde att kunna laga redskap och maskiner. I detta hus höll också degelmakaren till. Han tillverkade och lagade deglar och annat lergods som användes inom bruket. I en del av huset var det lådverkstad där man spikade lådor för att packa glas. Det var viktigt att packa glaset väl, eftersom det skulle transporteras långt innan det nådde sina kunder. Vissa utrymmen användes också för lager. Det är idag särskilt viktigt att till synes enkla byggnader med enklare funktioner finns bevarade för att förstå hela processen och arbetsvillkoren. Detta magasin är en viktig del av helheten i denna miljö.

4. ”Kylleskruvbyggnaden”

Huset byggdes av glasbruket 1889 som arbetarbostad. Det byggdes, enligt uppgift, av rivningsvirke från Kylleskrufs glasbruk, en bit norr om Bergdala. Längre kallades huset för ”Kylleskruvbyggnaden”. En av dem som bodde här var smältaren Theodor Ottosson. Han hade en viktig uppgift på bruket eftersom det var han som blandade glasmassan, som kallas för mängen, och såg till att temperaturen i ugnen och glasmassan i degeln var rätt när arbetet började i hyttan klockan sex på morgnarna.

I början av 1970-talet hade MC-klubben S:t Christopher sin verksamhet här. Sedan byggdes huset om för att bli samlingsplats för turistbussar. Då fick det namnet ”Terminalen”. I mitten av 1970-talet övertogs byggnaden av Bergdala Härbärg som drev vandrarhem. Verksamheten har bytt ägare och för några år sedan bytte man också namn till Bergdala Wärdshus.

Bergdala Wårdshus

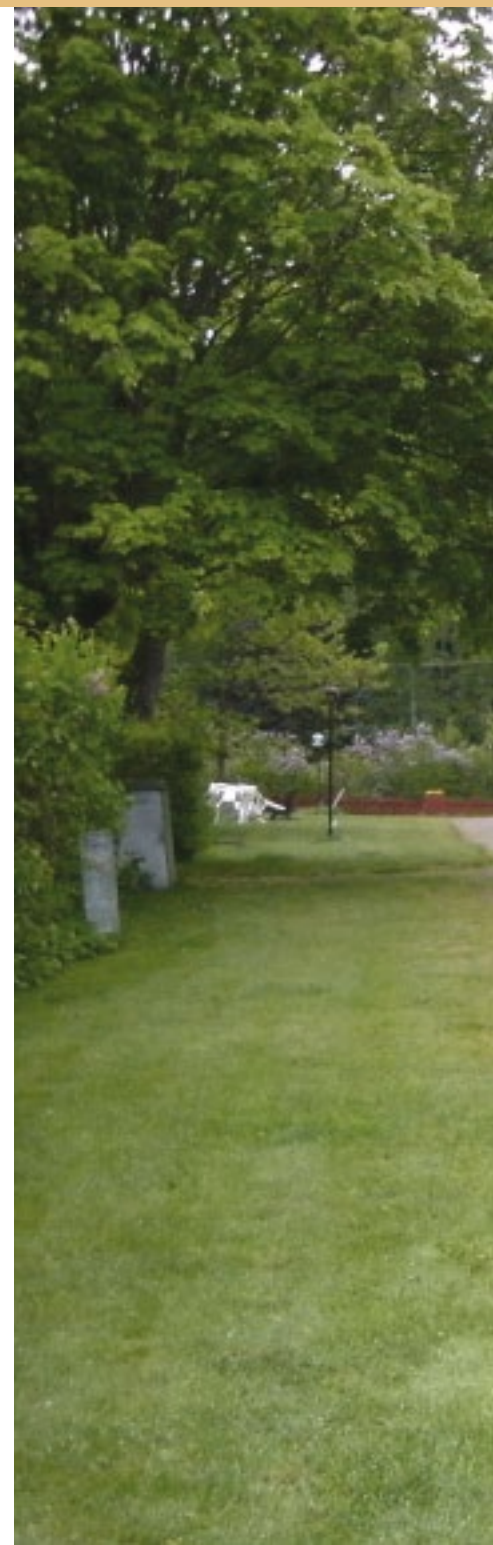
5. Arbetarbostäder

Dessa stora röda längor byggdes liksom den s.k. ”Kylleskrubabyggnaden” som arbetarbostäder av glasbruket ca 1889. På den tiden ingick bostad när man fick anställning vid glasbruket. Det blev ett sätt för glasbruket att locka bra arbetskraft att stanna. Glasarbetare flyttade dit man hört att bostäderna var fina. Dessa två likadana arbetarkaserner byggdes med fyra lägenheter och två ungarbostäder i varje. Arbetarbostäderna ingår idag i Bergdala Vårdshus verksamhet, se nr 4.

6. Arbetarbostad

Denna före detta arbetarbostad för flera familjer uppfördes också av glasbruket. Det har under en period varit formgivare Tommy Brembergs ateljé. Byggnaden började användas i Bergdala Vårdshus verksamhet i slutet av 1990-talet.

Gamla arbetarbostäderna
ombyggda till vandrarhem.

7. Disponentens villa

Disponentbostaden är ett trähus i två våningar med flyglar. Ursprungligen fanns åtta rum utöver kök, hallar och kontor. Det var mycket vanligt på glasbruksorter i Glasriket att brukets första kontor inrymdes i ett rum i disponentvillan. Huset fick sannolikt elektricitet i samband med elektrifieringen av Bergdala 1922. Det var typiskt för glasbruksorter i Glasriket att disponenten var först med moderniteter såsom el, telefon, rinnande vatten, avlopp och bil. Huset moderniserades med vatten och avlopp 1951. Då var det inte många arbetarbostäder som hade denna standard. Under 1950-talet blev det dock allt fler som uppförde så kallade egna hem eller egna villor för att få en modernare boendestandard med badrum, vatten, avlopp och centralvärme.

Till disponentvillan hör ett stall. Att den typen av ekonomibyggnader finns kvar idag är ovanligt i Glasriket.

Disponentvillan uppfördes av brukets grundare Alfred Sjö omkring 1890 i samband med att den första hyttan planerades. Här i Bergdala målades disponentvillan ursprungligen gul med den dyrare linoljefärgen, medan de enklare arbetarbostäderna målades med den billigare Falurödfärgen.

Huset användes som bostad för brukets ägare så långt fram i tiden som till mitten av 1980-talet. Det är ganska ovanligt. De flesta disponentvillor övergick i privat ägo långt tidigare. I både Orrefors och Kosta används de gamla disponentvillorna av bruket till exempel för representation. I Bergdala användes första våningen i disponentvilla under en

period i slutet av 1970- och början av 1980-talet som café och för lampförsäljning. Andra våningen användes som privatbostad av en av brukets ägare. Sedan mitten av 1980-talet har huset varit privatbostad.

Stallet.

Den före detta Konsumaffären.

8. Från "Trägen" till "Spinnhus"

Detta är ursprungligen Konsumtionsföreningen Trägens matvaruaffär som byggdes 1950. Under en tid fanns också bensinstation här. Så småningom stängdes Konsum här i Bergdala, men butiken drevs vidare av ICA. Omkring 1970 stängdes butiken för gott och huset blev privatbostad. År 1999 öppnade Bergdala

Spinnhus väv- och syateljé. De stora fönstren skvallrar idag om vad huset en gång i tiden användes för.

Innan frysboxar blev var mans egendom, användes det som idag är garage bakom huset av ortens fryssocksförening. Här kunde man hyra sitt eget frysack.

9. Hyttmästare Holmqvists villa

Villan kallades för Furulund och byggdes på 1920-talet av en man som hette Emil Ekman. Hans hustru Johanna var en driftig kvinna som under en tid hade ett omtyckt café i huset. Hon är ett exempel på en av alla de driftiga fruar som såg till

att skaffa sin familj extrainkomster genom att driva ett eget litet företag. Med tiden blev Oskar Holmqvist, hyttmästare på Bergdala, och hans hustru Anna Lydia ägare till villan. Idag är huset privatbostad.

10. Telefonstationen, föreningen Trägens filial och Utmarkens diverse

Detta hus var Bergdalas första lanthandel. Huset byggdes 1905 och blev lanthandel 1925. Det var den då nybildade kooperativa föreningen som hyrde huset och medlemmarna byggde om lokalen till sin butik. Den första föreståndaren för butiken hette Julia Franzen. Föreningen var en filial till "Kooperativa föreningen Trägen" i Hovmantorp. Butiken fanns kvar i huset till 1950, då föreningens medlemmar uppförde ett nytt hus för sin verksamhet i Bergdala, se nr 8.

På 1930-talet inrättades också telefonstationen i huset. Artur Petersson och Beda Öhman var föreståndare. Telefonstationen hade öppet till 22.00 varje kväll. I dagens Sverige där vi talar med varandra i trådlösa telefoner är det svårt att föreställa sig vilken stor betydelse det hade när telefonen kom till byn.

Under årens lopp har det funnits café, frisör och matservice i huset. 1927 kunde de yngsta barnen som arbetade på glasbruket (från 7 år och uppåt) komma och äta här för 2 kronor per dag. Då fick de kaffe på morgonen, frukost, kaffe på dagen och middag på kvällen. Lönen var 2,50 per dag. Under några år stod sedan huset och förföll. Huset renoverades av konstnärinnan Annkristin Andersson som 1985 startade företaget "Utmarkens diverse". Huset är numera privatbostad.

II. Skola och Bergdala Konstgalleri

Husets stora fönster skvallrar om att detta hus byggdes som skola. Byggnaden är exteriört välbevarad i ursprungligt utseende och material från 1910 då den byggdes. Skolhuset användes både som småskola och folkskola. Barnen fick lära sig läsa och skriva, kristendom, historia och naturlära. Innan skolan byggdes bedrevs undervisning på ett torp i Olsmåla. Folkskolestadgan hade införts 1842, så skolundervisning skulle det finnas. Sedan 2010 används skolhuset som utställningslokal för Bergdala Konstgalleri.

Skolhuset ligger en bit ifrån Bergdala samhälle. Huset används numera som konstgalleri.

Vem arbetade i hyttan vid sekelskiftet 1900?

Arbetet i glashyttan är känt för att vara hierarkiskt. Hyttan var indelad i verkstäder och varje verkstad leddes av en mästare. Under sig hade han glasblåsare och benmakare beroende på vilken typ av produkter som verkstaden producerade. När glaset kallnat tog slipare eller målare över för att dekorera glaset. Det var mycket vanligt att glasarbetaryrket ärvdes från far till son.

I varje verkstad i glashyttan fanns förr i tiden också hyttpojkar (på småländska *hyttluar*) som skötte enkla sysslor som att hålla formen, bära fram ved och dricksvatten till glasarbetarna och allmänt finnas till hands. Under 1800-talet hade reglerna för att anställa barn inom industrin skärpts. Glasindustrin gjorde sig känd som en bransch som kategoriskt bröt mot lagen från 1882 som begränsade barnarbetet. Fortfarande i början av 1900-talet var det vanligt att barn fick anställning i hyttan. När inspektörer kom till hyttorna skickades barnen hem tillfälligt. För en fattig torparfamilj med flera barn var det lockande att låta barnen ta anställning i hyttan för att bidra till familjens försörjning. Varje öre var värdefullt. I hyttan i Bergdala arbetade barn under 10 år fortfarande i början av 1900-talet och här hände det att även flickor fick anställning, vilket inte var vanligt.

Arbetsstyrkan med alla barnen i förgrunden.
Bild från hembygdsföreningen.

Den blå randen är ett kännetecken för glas från Bergdala.

Blåsning av glas i form.

Glasservisen Twist med tvinnad fot.

Gjutning av glas i form. Formar och glaspipor var verktyg som förr tillverkades i brukets smedja.

Kvinnorna i brukssamhället

Kvinnor som var anställda i hyttan var mycket ovanligt under 1900-talets första hälft. Det fåtal kvinnor som arbetade på ett glasbruk i början av århundradet var anställda för att diska och packa glas. De flesta kvinnorna i ett samhälle som Bergdala skötte hemmet. Bruket erbjöd de anställda bostad. Det var ofta trånga lägenheter i någon av brukets kaserner. Att kring sekelskiftet 1900 sköta matlagning, tvätt, städa, sy och laga kläder, sköta familjens potatisland och hushållsgris var ett heltidsarbete. De kvinnor som kunde försökte också bidra till familjens försörjning. Till exempel genom att laga mat eller sköta tvätt åt brukets ungar. Trots de trånga lägenheterna och stora familjerna var det vanligt att man hade inneboende.

Bostadsförhållandena blev bättre med tiden. I början av 1900-talet kunde den som ville få hjälp med så kallade egnahemslån för att bygga sitt eget hus. I de flesta glasbruksorter kan man hitta arbetarbostäder från olika tider. På 1940-talet märktes ett större standardlyft. Då började man bygga hus med badrum, bättre kök och tvättstugor i källaren. Detta underlättade hemarbetet. Nya hjälpmedel som tvättmaskin, dammsugare och elektriska spisar förkortade arbetstiden för hushållsarbetet med många timmar. Det innebar att de kvinnor som ville kunde börja förvärvsarbete. Fler och fler kvinnor anställdes på bruket, men glasbruken har trots det förblivit mansdominerade arbetsplatser. Det var fortfarande i slutet av 1900-talet ovanligt med kvinnor i hyttan, men i målerierna och sliperierna började det bli allt vanligare med kvinnlig arbetskraft. Under 1900-talet anställdes också fler

och fler kvinnliga formgivare vid bruken i Glasriket. Bland de första mera kända fanns Gerda Strömberg, Tyra Lundgren, Monica Bratt och Ingeborg Lundin. Glashyttan är fortfarande en mansdominerad arbetsplats även om det blir fler och fler kvinnor som blåser glas.

Arbetsstyrkan i hyttan, bestående av män och en kvinna. Bild från hembygdsföreningen.

Vill du veta mer?

En gång Bergdala - alltid Bergdala, I Glasriket Människan - Miljön - Framtiden, 1983

Bergdala Glasbruk – ett gammalt men nytt bruk utgiven av Föreningen Glas i Hovmantorp 2009

Och sen då... vad händer i Glasriket? ABF östra Småland, 2013

Länktips: <http://www.bergdala-by.com/index.html>

Länsstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Länsstyrelsen i Kalmar län
Besöksadress: Malmbrogatan 6, Kalmar
Postadress: Länsstyrelsen, 301 86 KALMAR
Tfn: 010-223 80 00
www.lansstyrelsen.se/kalmar

Länsstyrelsen i Kronobergs län
Besöksadress: Kungsgatan 8, Växjö
Postadress: Länsstyrelsen, 351 86 VÄXJÖ
Tfn: 010-223 70 00
www.lansstyrelsen.se/kronoberg